
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ*

31. Παρατηρήσεις σὲ ἀνώνυμα κηρύγματα τοῦ 18ου αἰώνα

Τὰ δείγματα ποὺ δημοσιεύει ὁ Γ. Ζώρας ἀπὸ τὶς ὀμιλίες τοῦ ἀνώνυμου ἱεροκέρυκα (*RSBN*, N.S. 10/11, 1973/74, σελ. 53 κ.έ.) μᾶς δίνουν ἄλλη μιὰ φορὰ νὰ καταλάβουμε πόσο καλλιεργημένη ἦταν ἡ δημοτικὴ καὶ στὸ γραπτὸ λόγο στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Θὰ εἶχαμε ἀρκετὰ νὰ σημειώσουμε γιὰ τὸ τυπικὸ, τὴ σύνταξη καὶ τὸ λεξιλόγιό τοῦ κειμένου αὐτοῦ, προτιμοῦμε ὅμως νὰ περιμένουμε τὴν ὀριστικὴ του ἐκδοσὴ. Γιὰ τὴν ὥρα περιοριζόμαστε σὲ δύο παρατηρήσεις:

α) μύστης καὶ ἄφεςις

Σελ. 70. *Ἐσὺ, μητέρα καὶ βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ, ἀπόκτησόν μου (δῶσε μου νὰ ἀποκτήσω) τὴν δύναμιν, διὰ νὰ περάσω τὰς καρδίας τῶν ἀκρατῶν μου, νὰ τοὺς τυπώσω δόξαν τοῦ Μονογενοῦς Σου, σέβας πρὸς τοῦ λόγου Σου, ἀφέλειαν τοῦ πλησίον καὶ διὰ λόγου μου μύστης καὶ ἄφεςις.* — Ἡ ἀνακόλουθη ὀνομαστικὴ στὸ τελευταῖο μέλος ὕστερα ἀπὸ τρεῖς αἰτιατικὲς δὲν μᾶς ἐνοχλεῖ¹. Μὲ τὴ γραφὴ ὅμως μύστης καὶ ἄφεςις δὲν βγαίνει νόημα. Γράφει: *μῆστις καὶ ἄφεςις.* Ὁ ἱεροκέρυκας γυρεύει ἀπὸ τὴν Παναγία γιὰ τὸν ἑαυτό του (διὰ λόγου μου) νὰ τὸν θυμηθεῖ στὴ Δεύτερη Παρουσία καὶ νὰ τοῦ χαρίσει τὶς ἀμαρτίες². Γιὰ τὴν ἐκπτώση τοῦ *ν* στὸ *μῆστις* πρβ. τὸ λαϊκὸ *μῆστητί μου, Κύριε!*

β) περιβόλαιον

Σελ. 71. *Καὶ διὰ ἐτοῦτο, ἕως ὅπου εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν τὴν ὀκηρίαν, ἔχουσι δίκαιον νὰ φοβοῦνται τὸν θάνατον, διώχροντάς τον ἀπὸ τὸν νοῦν τους, λογιάζοντάς τον θάνατον ὡσὰν τύραννον, ὅπου βιαίως ἀρπάζει τὴν ζωὴν μὲ τὰ ἔχει, ἢ ὡσὰν πέρασμα περιβολαίου εἰς βύθος ποταμοῦ ἢ θαλάσσης...* — *Περιβόλαιον* δὲν μπορεῖ ἐδῶ νὰ σημαίνει ἄλλο ἀπὸ τὸ δίχτυ, ποὺ ἐρμῶνει τοὺς βυθοὺς ἀπὸ τὴν ἐνάλια ζωὴ. Ἡ λέξη, γνωστὴ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τὸ Μεσαίωνα, ἦταν ὡς τῶρα μαρτυρημένη μὲ τὴ σημασία: ροῦχο, ράσο, σκέπασμα

---

* Βλ. *Ἑλληνικά* 24 (1971) 116-124.

1. Βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, *Νεοελληνικὲς Μελέτες* (1976), σ. 7 κ.έ. καὶ 55 κ.έ.

2. Ἡ λ. *μῆστις* βρίσκεται ἤδη στὸν Ὅμηρο (ν 280).

(κεφαλής κτλ.), σάβανο, τεῖχος, περίβολος γενικά (ἀμπελιοῦ, κήπου κ.τ.ό.), με τὴ σημασία ὅμως τοῦ διχτυοῦ πρώτη φορά τὴ βρίσκουμε στὸν ἀνώνυμο ἱεροκλήρυκά μας¹.

32. Σ' τοῦτο τὸ σπίτι πού 'ρθαμε πέτρα νὰ μὴν πομείνει

Στὸν Ἀγώνα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, μέσα στὶς ἐξετάσεις πού περνάει ὁ πρῶτος, γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ὑπεροχὴ του, εἶναι καὶ οἱ ἀμφίβολες γυνῶμες: Ὁ Ἡσιόδος ἀπαγγέλλει ἓνα στίχο με παράλογο νόημα, καὶ ὁ Ὀμηρος εἶναι ὑποχρεωμένος, συμπληρώνοντάς τον με δεύτερο στίχο, νὰ διορθώσει καὶ τοῦ πρῶτου τὸ νόημα. Ἔνα δυὸ παραδείγματα (Allen στίχ. 102 κ.έ., σ. 229 κ.έ.):

- (H.) οὔτος ἀνὴρ ἀνδρός τ' ἀγαθοῦ καὶ ἀνάγκιδός ἐστι —
 (O.) μηρός, ἐπεὶ πόλεμος χαλεπὸς πάσῃσι γυναιξίν².
 (H.) ὡς οἱ μὲν δαίνυντο πανήμεροι, οὐδὲν ἔχοντες —
 (O.) οἴκοθεν, ἀλλὰ παρῆχεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων³.

Στὸ τέλος ὁ Ἡσιόδος βάζει στὸ στόμα τοῦ Ἀγαμέμνονα δύο κατάρρες, πού ὁ Ὀμηρος πρέπει νὰ τις γυρίσει σὲ εὐχές:

- (H.) τοῖσιν δ' Ἀτρεΐδης μεγάλ' εὔχετο πᾶσιν ὀλέσθαι —
 (O.) μηδέ ποτ' ἐν πόντῳ, (H.) καὶ φωνήσας ἔπος ἠῦδα·
 ἐσθίειτ', ὦ ξεῖνοι, καὶ πίνετε, μηδέ τις ὑμῶν
 οἴκαδε νοστήσειε φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν —
 (O.) πημανθείς, ἀλλ' αὐτίς ἀπήμονες οἴκαδ' ἴκοισθε⁴.

Ὁ Ἀγώνας τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ἦταν βέβαια ἓνα πολὺ ἀγαπητὸ στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας λαϊκὸ ἀνάγνωσμα καὶ τὰ δάνεια ἀπὸ τὴ λαϊκὴ τέχνη τοῦ λόγου δὲν εἶναι λίγα. Στὶς «ἀμφίβολες γυνῶμες» ὅμως ἡ κατασκευὴ

1. Ὁ ἀγαπητὸς φίλος E. Κριαρᾶς με πληροφορεῖ πὼς οὔτε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ τῆς Μεσαιων. Ἑλλην. Δημῶδ. Γραμματείας βρίσκεται τὸ περιβόλαιον με τὴ σημασία αὐτή.

2. Μετάφραση:

"Ἐχει πατέρα ἀδείλιαστο καὶ δίχως ἀντρεισούνη —

μητέρα, τί εἶναι ἀλήθεια ὁ πόλεμος βαρὺς γιὰ τίς γυναῖκες.

3. Ἔτσι ὅλη μέρα ἐτρώγαν κι ἔπιναν καὶ τίποτε δὲν εἶχαν —
 πάρει δικό τους· ὁ Ἀγαμέμνωνας τοὺς καλοσκάμνιζε ὅλους.

4. Κι ἀνάμεσά τους ὁ Ἀγαμέμνωνας εὐχόταν τὸ χαμό τους —
 ποτὲ νὰ μὴν τὸν βροῦν στὴ θάλασσα· — κι ἔτσι μιλώντας εἶπε:
 φᾶτε καὶ πῖετε τώρα, φίλοι μου, κι οὐδὲ ποτὲ κανεὶς σας
 ξοπίσω νὰ γυρίσει σπίτι του, στὴ γῆ τὴν πατρικὴ του —
 συφορισμένος· ὅλοι ἀνέβλαβοι νὰ γύρτε στὴν πατρίδα.

ἀπαιτεῖ ἀρκετὴ μαστοριά καὶ θὰ ἦταν ἀπίθανο νὰ ἀναζητήσουμε τὰ πρότυπά τους στὸ λαό. Καὶ ὅμως! Τώρα τελευταῖα ἄκουσα μιὰ κρητικὴ μαντινάδα, ποὺ ἀπευθυνόταν στὸ νοικοκύρη τοῦ σπιτιοῦ¹:

Σ' τοῦτο τὸ σπίτι πού 'ρθαμε πέτρα νὰ μὴν πομείνει —

Ὁ στίχος παραλλάζει τὴν πανελλήνια εὐχὴ στὰ τραπέζια (ἢ στὰ κάλαντα):

Σ' τοῦτο τὸ σπίτι πού 'ρθαμε πέτρα νὰ μὴ ραγίσει,

καὶ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία κατάρρα, πολὺ βαριὰ μάλιστα. Ἀκολούθησε ὅμως ὁ δεύτερος στίχος, γιὰ νὰ τὴ μεταστρέψει σὲ εὐλογία:

μόνο νὰ γίνουνε χρυσές κι οἱ-γι-ἄλλες ἀπ' ἀσήμι.

Τὴ μαντινάδα αὐτὴ τὴν ἄκουα γιὰ πρώτη φορά, οὔτε τὴν εἶχα βρεῖ καταχωρημένη στὶς συλλογές τῆς Λιουδάκη καὶ τοῦ Βαβουλέ. Οὔτε εἶχα διαβάσει ἢ ἀκούσει ἄλλες μαντινάδες ποὺ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ θέμα τῆς ἀμφίβολης γνώμης. Πρώτιστα κρητικούς φίλους πολλούς, κανέναν δὲν τὴν ἤξερε.

Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ κατασκευή της ποὺ δείχνει νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἄνετο αὐτοσχεδιασμὸ τῆς λαϊκῆς μαντινάδας· ὑπάρχει φόβος νὰ θεωρηθεῖ γρουσουζιά, ἂν ξαφνικὰ ἀκουστεῖ μιὰ κατάρρα γιὰ τὸ σπίτι πού φιλοξενεῖ, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι νὰ διορθωθεῖ ἔπειτα καὶ νὰ γίνῃ εὐχή².

Ἀπέναντι στὶς ἐπιφυλάξεις αὐτὲς ἔχουμε ὅμως μιὰ ρητὴ καὶ ἀπόλυτα ἀξιόπιστη μαρτυρία³. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ σύνθεσις τῆς μαντινάδας αὐτῆς ἐγίνε σὲ νεώτερα σχετικὰ χρόνια καί, ἐπειδὴ ὁ νεωτερισμὸς αὐτός, νὰ προκαλεῖται μιὰ δυσάρεστη ἐκπληξὴ στὴν ἀρχή, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἀμέσως ἡ χαλάρωσις, ἄρεσε, διαδόθηκε γρήγορα.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ἡ κρητικὴ αὐτὴ μαντινάδα εἶναι τὸ καλύ-

1. Τὴν ἄκουσα τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1976 στὸ Σίδνεϋ τῆς Αὐστραλίας σ' ἓνα κρητικὸ σπίτι πού μᾶς φιλοξενούσε, λίγο πρὶν σηκωθῶμε ἀπὸ τὸ τραπέζι. Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων κ. Πιρηνάιος ποὺ τὴν τραγούδησε μὲ βεβαίωσε πὼς λέγεται συχνὰ στὸ Σέλινο καὶ στὴν ὄρεινὴ Κίσαμο.

2. Τὴ σκέψη αὐτὴ τὴ χρωστῶ στὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο Δ. Λουκάτο, ποὺ συζήτησε μαζί-μου τὸ θέμα. Καὶ γι' αὐτὸν τὸ δίστιχο ἦταν πρωτόκουστο. — Καὶ ὅμως, ὅταν τὸ βράδυ ἐκεῖνο τραγουδήθηκε στὸ κρητικὸ σπίτι τῆς Αὐστραλίας, ὁ μόνος ποὺ σοκαρίστηκε ἀπὸ τὸ ἄκουσμα τοῦ πρώτου στίχου ἦμουν ἐγώ. Στὴν ἀρχὴ μάλιστα νόμισα πὼς τὸ νὰ μὴν πομείνει ἦταν lapsus linguae ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ νὰ μὴ ραγίσει. Οὔτε ὁ σπιτονοικοκύρης ὅμως οὔτε οἱ ἄλλοι συντράπεζοι ἔδειξαν νὰ πειράζονται καθόλου, ἐξάπαντος γιὰτὶ ἡ μαντινάδα τοὺς ἦταν ἀπὸ πρὶν γνωστὴ.

3. Μία μικροπαραλλαγὴ της ἀπὸ τὴν Παλιοχώρα τοῦ Σελίνου (μαρτυρία τοῦ ἱερέα Στυλιανοῦ Φραντζεσκάκη):

*Σ' αὐτὸ τὸ σπίτι πού 'ρθαμε πέτρα μὴν ἀπομείνει·
νὰ γίνουν οἱ μισὲς χρυσές κι οἱ - γι - ἄλλες μὲ ἀσήμι.*

τερο και μοναδικό ως τώρα παράλληλο στις ἀμφίβολες γνώμες του ἀρχαίου ἸΑγώνα.

33. Ὁ Γιώργος Σεφέρης και ὁ Hjalmar Gullberg

Τὸ «Ἐπὶ ἀσπαλάθων» ποίημα τοῦ Σεφέρη ἀρχίζει με τοὺς στίχους:

*Ἦταν ὥραιο τὸ Σούνιο τῆ μέρα ἐκείνη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ
πάλι με τὴν ἄνοιξη.*

*Λιγιστὰ πράσινα φύλλα γύρω στὶς σκουριασμένες πέτρες
τὸ κόκκινο χῶμα κι ἀσπάλαθοι*

δείχνοντας ἔτοιμα τὰ μεγάλα τους βελόνια και τοὺς κίτρινους ἀνθούς.

ἸΑπόμακρα οἱ ἀρχαῖες κολόνες, χορδὲς μιᾶς ἄρπας ποὺ ἀντηχοῦν ἀκόμη...

Ὁ τελευταῖος στίχος θυμίζει δύο στροφές ἀπὸ τὸ ποίημα «Μπροστὰ στὸ ἀκρωτήριο τοῦ Σουνίου (Vid Kap Sunion) τοῦ σουηδοῦ Hjalmar Gullberg. Τὶς δίνω ἐδῶ σὲ πρόχειρη ἀπόδοση: «ἸΨωμένα σὰ μιὰ λύρα στὸ ἸΑρχιπέλαγος ἀστράφτουν τὰ χαλάσματα τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνα. Σειρὰ οἱ κολόνες λιοπερίχυτες παίζουν τὴν αἰώνια μελωδία τῆς θάλασσας. Περαιτικὲ με τὸ καρᾶβι ξένη, στήσε αὐτὶ στῆς μαρμάρινης λύρας τῆ μουσική...».

ἸΕπειδὴ ἡ ὁμοιότητα τῶν δύο εἰκόνων εἶναι μεγάλη, ἡ πρώτη μου ἐντύπωση, ὅταν διάβασα τὸν Σεφέρη, ἦταν πῶς δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε με σύμπτωση. Ὁ Gullberg, μέλος τῆς Σουηδικῆς ἸΑκαδημίας ἀπὸ τὸ 1940, φίλος τῆς νεώτερης ἸΕλλάδας, μεταφραστῆς τῆς ἀρχαίας τραγωδίας και κωμωδίας, τοῦ Καβάφη και τοῦ Σικελιανοῦ, ποὺ ἀγωνίστηκε ὅσο λίγοι για νὰ δοθεῖ τὸ βραβεῖο τοῦ Nobel σὲ ἸΕλληνα, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοοῦσε τὸν Σεφέρη, οὔτε ὅμως ὁ Σεφέρης ἐκεῖνον. ἸΕκανα λοιπὸν τὴν ὑπόθεση πῶς ὁ Σουηδὸς ποιητῆς εἶχε στείλει τὰ ἔργα του, τὸ πιὸ πιθανὸ σὲ μετάφραση¹, και ὁ Σεφέρης τὸν μίμηθε.

ἸΗ μίμηση θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ με πολλοὺς τρόπους. Μπορεῖ ὁ Σεφέρης νὰ εἶχε σὲ παλιὰ χρόνια διαβάσει τὸ σουηδικὸ ποίημα και ἡ σχετικὴ εἰκόνα, «χαμένη στοῦ μυαλοῦ τ' αὐλάκια», νὰ τοῦ ἦρθε αὐτόματα σὰν δική του σύλληψη. Μπορεῖ νὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε με ἓνα συνειδητὸ φιλοφρόνημα στὸν φιλέλληνα ξένο. Μπορεῖ ἀκόμα νὰ εἶναι και «κλοπή»: «Οἱ ποιητῆς ποὺ δὲν εἶναι ὄριμοι μιμοῦνται· οἱ ποιητῆς ποὺ εἶναι ὄριμοι κλέβουν. Οἱ κακοὶ ποιητῆς παραμορφώνουν τὸ πράγμα ποὺ παίρνουν, και οἱ καλοὶ ποιητῆς τὸ μετατρέπουν σὲ κάτι διαφορετικὸ. Ὁ καλὸς ποιητῆς συγχωνεύει τὸ κλοπιμαῖο σ' ἓνα σύνολο αἰσθηματος μοναδικὸ και ὀλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὸ σύνολο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ

1. Μετάφραση τοῦ Vid Kap Sunion εἶχε δημοσιευτεῖ ἀπὸ μένα στὸ περιοδικὸ ἸΕκλογή στὰ 1949 (τόμ. 5, σ. 948), ἀμφιβᾶλλω ὅμως πολὺ ἂν ὁ Σεφέρης τὴ γνώριζε.

ἔκοψε»¹. — Πραγματικά, στὸ «Ἐπὶ ἀσπαλάθων» τὸ κλοπιμαῖο συγχωνεύτηκε σ' ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ σύνολο.

“Ὅλες αὐτὲς τίς σκέψεις δείχνει νὰ τίς κάνει ἄκυρες ἡ πληροφορία ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσει ἡ κ. Σμαρῶ Σεφέρη, ὅτι στὰ κατάλοιπα τοῦ ἀντρός της δὲν βρέθηκε οὔτε ἀλληλογραφία μὲ τὸν Gullberg οὔτε κανένα βιβλίο του. Νὰ πιστέψουμε πὼς ὁ “Ἕλληνας ἀγνοοῦσε τὸν Σουηδὸ καὶ πὼς ἡ ὁμοιότητα ποὺ πιστοποιήσαμε εἶναι τυχαία, καθὼς ἡ θεὰ τῶν κίωνων τοῦ ναοῦ στὸ Σούνιο ὑποβάλλει εὐκόλα στὴ φαντασία τὴν εἰκόνα μιᾶς λύρας ἢ μιᾶς ἄρπας;

Φοβοῦμαι πὼς ἡ τελευταία λέξη πάνω στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀκόμα εἰπωθεῖ.

Ἄθῆνα

Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

ΠΑΡΑΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, Β'.

1. Σοφοκλέους, Ἄντιγ. 1060-1

Τειρεσίας ὄρσεις με τὰκίνητα διὰ φρενῶν φράσαι
Κρέων κίνει, μόνον δὲ μὴ 'πὶ κέοδεσιν λέγων.

Ἡ ἐξαιρετικὰ ἐπιτηδευμένη καὶ δυσνόητη ἔκφραση τοῦ Τειρεσία «τὰκίνητα διὰ φρενῶν φράσαι»² ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Σοφοκλῆς κάνει ἓνα λογοπαίγνιο πάνω στὴ γνωστὴ παροιμιακὴ φράση ἀποκρυφικοῦ καὶ ἀποτρεπτικοῦ χαρακτήρα μὴ κινεῖν ἀκίνητα³, ἡ ὁποία κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πλάτωνα (Νόμοι 913b) μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ πολλὰς περιπτώσεις: «ἐπὶ πολ-

1. Στὴν περικοπὴ αὐτὴ τοῦ Eliot παραπέμπει ὁ Σεφέρης στὶς *Λοκίμες* του (Ἄθῆνα 1962, σ. 425). Φιλικὴ ὑπόδειξη τοῦ Ξενοφῶντα Κοκόλη.

2. Ὁ ἀρχαῖος Σχολιαστὴς ἐρμηνεύει σωστὰ τὴ φράση: τὰ ἄρρητὰ με δημοσιεύειν ἀνακινεῖς. Γιὰ τὸν σύνολο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ μεταφορικὴ χρῆση τῶν λέξεων ἀκίνητα καὶ κινῶ βλ. F. Ellendt, *Lexicon Sophocleum* καὶ R. Jebb, *The Antigone*, Cambridge 1906, σ. 188.

Πρβ. καὶ Ο.Κ. 624: ἀλλ' οὐ γὰρ αὐδᾶν ἠδὲ τὰκίνητ' ἔπη, καὶ 1526: ἄ δ' ἐξάγιστα μὴδὲ κινεῖται λόγῳ.

3. Γιὰ τίς χρήσεις καὶ τίς ποικίλες σημασίες τῆς φράσης βλ. Ἡρόδ. Ζ, 134, 2. Ἡλιόδωρος, *Αἰθιοπικά* 6, VI, 1. Πλούταρχος, *Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου* 16 (= 585E). Πλάτων, *Θεαίτητος* 181A. Μακάριος V, 98, Εὐστάθ. *Opusc.* 358, 60. Σοῦδα στὴ λ. μὴ κινεῖν: D. K. Karathanasis, *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts.* Diss. 1936, σ. 87.

λοῖς γὰρ δὴ λεγόμενον εὖ τὸ μὴ κινεῖν τὰ ἀκίνητα». Τὸ πνευματῶδες σπινθηροβόλημα προκαλεῖται ἀπὸ τῆ σύγκρουση τῶν δύο προσώπων, ποῦ ἔχουν ἐμπλακεῖ στὸν ἀγώνα λόγων. Ὁ Τειρεσίας δηλαδὴ συγκαλύπτει, ὅπως ταιριάζει σὲ ἕναν ἄξιο ὑπηρέτη τοῦ Λοξία, τίς προθέσεις του μὲ μία περίπλοκη ἔκφραση, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει τὸ μισὸ μιᾶς παροιμίας (τάκίνητα) καὶ ἕνα νεολογισμὸ διὰ φρενῶν φράσαι. Ὁ Κρέων πάλι συλλαμβάνει ἀστραπιαία τὸν ὑπαινιγμὸ τοῦ μάντη καὶ ἀπαντᾷ ἀνάλογα χρησιμοποιώντας τὸ ἄλλο μισὸ τῆς παροιμίας ἀλλὰ σὲ θετική-προτρεπτική διατύπωση: κίνει (ἐνν. τάκίνητα).

Ἡ στιγμή εἶναι καίρια γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ δράματος. Ὁ Τειρεσίας κάτω ἀπὸ τὴν ἀφόρητη πίεση τοῦ Κρέοντα, διατυπώνει προσεχτικὰ μιὰν ἀπειλή: «θὰ μὲ ἀναγκάσεις», λέει στὸν Κρέοντα, «νὰ ἀποκαλύψω τὰ μυστικά ποῦ ἔχω στὸ μυαλό μου». Ἄν ὥστόσο ὁ μάντης πραγματοποιήσῃ ἀπὸ μόνος του, χωρὶς ἐξωτερικὴ παρόρμηση ἢ καταναγκασμὸ, τὴν ἀπειλή, τότε ὁ ἴδιος θὰ ἔχει πάρει πάνω του τὴν εὐθύνη ὅτι κίνησε τὰ ἀκίνητα. Ἡ ἀντίδραση ὁμοῦ τοῦ Κρέοντα, ὁ ὁποῖος τὸν παρακινεῖ νὰ προχωρήσῃ χωρὶς ἐνδοιασμοὺς στὴ μοιραία ἀποκάλυψη, ἀπαλλάσσει τὸ μάντη ἀπὸ κάθε εἶδους εὐθύνη καὶ ἐπομένως οἱ συνέπειες, ὅποιες εἶναι αὐτές, ποῦ συνεπάγεται ἡ «κίνησις τῶν ἀκινήτων» θὰ πέσουν πάνω στοὺς ὤμους τοῦ Κρέοντα.

2. Ψευδο-Λουκιανῶ, Δημοσθένους ἐγκώμιον 10

σοὶ δ' ἴσως εὐλάβεια τὸ τῆς παροιμίας σκῶμμα ἐπὶ τῇ ἀσυμμετρίᾳ ἐπαγαγέσθαι, μὴ σοι μεῖζον προσκείτο τοῦπίγραμμα τῷ θυλάκῳ.

Ἡ παροιμία εἶχε προβληματίσει ἤδη ἀπὸ παλιὰ τοὺς ἐκδότες καὶ τοὺς ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ἐγκωμίου, γιατί φυσικὰ εἶναι δύσκολο νὰ φανταστεῖ κανεὶς τί σχέση μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ ἕνα ἐπίγραμμα καὶ σὲ ἕνα κοινὸ σακκούλι. Μιὰ σύνοψη τοῦ παλαιότερου προβληματισμοῦ δίνει ὁ T. W. Rein στὴ μελέτη του *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Lucian*, Tübingen 1894, σ. 50: «Ein uns sonst völlig unbekanntes Sprichwort bietet uns der Verfasser der Schrift *Demosth. encom. cap. 10*: σοὶ δ' ἴσως εὐλάβεια τὸ τῆς παροιμίας σκῶμμα ἐπὶ τῇ ἀσυμμετρίᾳ ἐπαγαγέσθαι, μὴ σοι μεῖζον προσκείτο τοῦπίγραμμα τῷ θυλάκῳ; "dass die Aufschrift (Etikette) nicht grösser sei als der Sack". Für θύλακος cf. Aristoph. *Plut.* 763: ὡς ἄλφιτ' οὐκ ἔνεστιν ἐν τῷ θυλάκῳ. In welchem Sinne der Verf. das Sprichwort aufgefasst haben wollte, geht aus dem erklärenden Zusatz ἐπὶ τῇ ἀσυμμετρίᾳ klar hervor; jedoch an dem Wortlaut desselben haben manche Anstoss genommen; so der treffliche Erasmus (IV, 2, 69), der τοῦπίγραμμα als unpassend in τοῦπίσαγμα (= Packsattel) änderte und auch damit Beifall fand. Die richtige Erklärung wurde durch

Hemsterhuys gefunden, indem er auf die Gewohnheit der griechischen Kaufleute hinwies, oft sehr lange und ausführliche Etiketten an ihre Säcke und Ballen zu heften. — Dem Inhalt nach entspricht der bei Libanius überlieferte Vers: μή μεῖζον ἔστω τῆς νεῶς τὸ φορτίον».

Μιά ἀκόμη πρόταση ποῦ ὀφείλεται στὴ φιλολογικὴ ὀξύνουια τοῦ C. G. Cobet¹ τῆς ληκύθου pro τοῦ θυλακοῦ (sic) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς bene trovata, ἀλλὰ ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἀποψη δύσκολα μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ.

Ἡ δυσκολία ὥστόσο αἴρεται ἂν ἀντὶ «τοῦπίγραμμου» γράψουμε «τοῦπίγραμμου»² (= τὸ μπάλωμα). Ἡ σύγχυση, ἄλλωστε, ἀνάμεσα στὸ Γ καὶ στὸ Ρ εἶναι δυνατὴ στὴν κεφαλαιογράμματη γραφὴ. Τὸ ρῆμα ἐπιροάπτω χρησιμοποιεῖται ὡς technicus terminus γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἀκριβῶς ἢ ἐπιδιόρθωση ἐνὸς σχισμένου ἢ ποντικοφαγωμένου σάκκου μὲ τὴν προσθήκη ἐνὸς μπαλώματος: Θεόφρ., Χαρακτῆρες, XVI, 6: καὶ ἐὰν μὴς θύλακον ἀλφίτων διαφάγη, πρὸς τὸν ἐξηγητὴν ἐλθὼν ἐρωτᾶν, τί χρὴ ποιεῖν· καὶ ἐὰν ἀποκρίνηται αὐτῷ ἐκδοῦναι τῷ σκυτοδέσφῃ ἐπιροάψαι, μὴ προσέχειν τούτοις...

3. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 77-78 *Culon*

Πρέσβυς   Οἱ βάοβαροι γὰρ ἄνδρας ἠγοῦνται μόνους
                  τοὺς πλεῖστα δυναμένους φαγεῖν τε καὶ πιεῖν

Ὁ στίχος 78 παραδίδεται ἄμετρος (περισσεύει ὁ τε) καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο οἱ περισσότεροι ἐκδότες ἀποδέχονται τὴν κάπως ἀυθαίρετη διόρθωση τοῦ Morellus, παρόλο ποῦ ὁ σχολιαστὴς εἶναι σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο κατηγορηματικός: ἐμφαντικῶς ἢ κατὰ ὥσπερ καὶ τὸ ἐμφαγεῖν. Μιὰ σύνοψη τοῦ ὅλου προβληματισμοῦ δίνει ὁ F. H. M. Blaydes στὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκδόσεώς του:³ «78. δυναμένους καταφαγεῖν τε (τε om. B. P.) libri et Muller. Ribb. δυναμένους καταφαγεῖν Br. Bekk. Both. δυναμένους φαγεῖν τε tacite F. Morell. ad Liban. p. 317. Br. Sch. Bl. Bergk. Mein. Dind. et sic (vel καταφαγεῖν, del. τε) Bentl. δυνατοὺς καταφαγεῖν τε καὶ πιεῖν Elmsl. Herm. (El. D. M. p. 129) Hanov. (Ex. Crit. p. 158.) τοὺς πλεῖστ' ἐθέλοντας καταφαγεῖν τε conj. Bergk. Cf. Theoph. Ath. 417 A. ἀνδρῶν ἀπάντων πλεῖστα δυνάμενος φαγεῖν. Pherocrat. Athen. 269 C. καὶ τῶνδ' ἕκαστον ὅ τι φάγοι τις ἢ πίοι. Antiphan. com. III. 134. τοῦ μὲν πιεῖν γὰρ καὶ φαγεῖν etc. Simonid. Fr. 131. πολλὰ πιῶν καὶ πολλὰ φαγῶν. Καταφαγεῖν v a l e t d e v o r a r e, ut in Eccl. 1092.

1. C. G. Cobet, V. L., σ. 213 «Quod sequitur Δημοσθένους ἐγκώμιον perexigui pretii opusculum est et admodum vitiose scriptum. De multis vitiis pauca obstergam. ... In § 10 τῆς ληκύθου pro τοῦ θυλακοῦ».

2. Βλ. LSJ λ. ἐπίγραμμου.

3. F. H. M. Blaydes, *Aristophanis Acharnenses*, Halis Saxonum 1887.

ἐπειδὴν καταφάγῃς βολβῶν χύτραν. Epich. Fr. 19, 7. πολλά καταφαγῶν, πόλλ' ἐμπιῶν. Depravantum quidem est δυναταί in δύνασθε Lys. 565, et καταφαγεῖν diserte agnoscit schol., sed non bene consociantur καταφαγεῖν et simplex πιεῖν. Scribendum forsā, τοὺς πλεῖστα καὶ φαγεῖν δυναμένους καὶ πιεῖν».

Οἱ F. W. Hall καὶ W. M. Geldart¹ υἰοθετοῦν τὴ γραφὴ καταφαγεῖν καὶ ἐκδίδουν:

τοὺς πλεῖστα δυναμένους καταφαγεῖν καὶ πιεῖν

Ἡ γραφὴ καταφαγεῖν εἶναι ἡ μόνη σωστή, ὅχι ὅμως γιὰ τὸ λόγο ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ ἀπλοῖκός σχολιαστής, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοφάνης χρησιμοποιεῖ τὴν πρόθεση κατὰ τοῦ σύνθετου ρήματος γιὰ νὰ σχηματίσει μὲ τὸ τελικὸ σ τῆς μετοχῆς ποὺ προηγεῖται (δυναμένους) τὸν πληθυντικὸ τοῦ σκῶρ, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴν *Εἰρήνη* (στ. 42), μὲ τὸ γνωστὸ *Διὸς καταβάτου*². Ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ κοπρολογικοῦ εὐφρολογήματος ἀφήνονταν στὴ δεξιότηρία τοῦ ἠθοποιῦ καὶ στὴ συνεχῶς ὑποψιασμένη ἀκουστικὴ τοῦ θεατῆ. Τὸ δυσῶδες παιχνίδι ὥστόσο δὲν περιορίζεται μόνο στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις. Στὸς πρώτους στίχους πάλι τῆς *Εἰρήνης*, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν κοπροφαγικὴ βουλιμία τοῦ κανθάρου, ὁ ποιητὴς βρῖσκει τὴν εὐκαιρία νὰ σχηματίσει ἐν passant μὲ τὸ τελευταῖο γράμμα τοῦ στίχου καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπόμενου τὴ συγκεκριμένη κακόηχη λέξη, τὴν ὁποία ἀντικαθιστᾷ συνήθως μὲ τὸ εὐφημιστικὸ μᾶζα.

4-6 Οἱ.^α δὸς μᾶζαν ἐτέραν, ἐξ ὀνίδων πεπλασμένην.

Οἱ.^β ἰδοὺ μάλ' αἰθις, ποῦ γὰρ ἦν νῦν δὴ φερες;
κατέφαγεν;³

1. F. W. Hall - N. M. Geldart, *Aristophanis Comoediae*, Oxford 1902.

2. M. Platnauer, *Aristophanes Peace*, Oxford 1964: For Ζεὺς καταβάτης = 'Zeus who descends' (καταβαίνειν) in the thunderbolt' see A. Pr. 358-9. Ζηνὸς ἀγρυπνον βέλος, / καταβάτης κεραυνός, σκαταβάτης is a comic invention of which the first syllable is to be connected with the word σκῶρ (gen. σκατός) = 'dung'. [As ΣR gives παίζει καταβάτην αὐτὸν καλῶν, ἐπεὶ σκάτοις (i.e. σκατέσι) τρέφεται ὁ κἀνθαρος, Rutherford conjectures σκαταβότου (βόσκειν). Indeed there are in R distinct traces of an erased letter, looking not unlike a sigma, before καταβάτης. The date of this erasure is of course uncertain]. However, it matters little which we read, as the final letter of Διὸς could be drawn out and fused into καταβάτου.

3. Ὁ Platnauer ἐκδίδει: οὐ κατέφαγεν. Οἱ. α' μὰ τὸν Δί', ἀλλ' ἐξαργάσας καὶ σημειώνει στὸ ὑπόμνημα του: 6. If the MSS, οὐ κατέφαγεν. μὰ ... is right, there should be no question mark after κατέφαγεν, for that would mean 'hasn't he eaten it?'. It must be an astonished statement: 'he's not eaten it surely! to which the other slave answers,

Θά μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις ή γεινίαση τοῦ σ και τῆς πρόθεσης ὀφείλεται στην τύχη μιὰ και τὸ σ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα τελικά σύμφωνα στην ἑλληνικὴ γλῶσσα. Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ὅμως ποὺ ὁ ποιητὴς χρησιμοποιοεῖ τύπους τοῦ κατεσθίω και τοῦ κατατρώγω προηγεῖται τὸ μοιραῖο σίγμα (ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξακριβώσῃ ἀπὸ τὴν Concordance τοῦ H. Dunbar).

- Πλ. 1137 *δοίης καταφαγεῖν και κορέας νεανικόν*
 Εἰρ. 138 *νῦν δ' ἄττ' ἄν αὐτὸς καταφάγω τὰ σιτία*
 Ἰπ. 361 *ἀλλ' οὐ λάβρακας καταφαγὼν Μιλησίους κλονήσεις.*
 Ἰπ. 496 *δάκνει, διαβάλλειν, τοὺς λόφους κατεσθίειν*
 Ἀχαρ. 809 *ἀλλ' οὐχὶ πάσας κατέφαγον τὰς ἰσχάδας*
 Βάτρ. 551 *ἐκκαίδεκ' ἄστους κατέφαγ' ἡμῶν*
 Σφῆκ. 896 *τὸν τυρὸν ἀδικεῖν ὅτι μόνος κατήσθιεν*
 Βάτρ. 560 *ὄν οὗτος αὐτοῖς τοῖς ταλάροις κατήσθιεν*
 Εἰρ. 627 *οὐδὲν αἰτίων ἄν ἀνδρῶν τὰς κοράδας κατήσθιον.*
 Ἀχαρ. 809 *ἀλλ' οὐχὶ πάσας κατέτραγον τὰς ἰσχάδας.*

Τὸ λεκτικὸ αὐτὸ τέχνασμα, ποὺ βασίζεται στὴ συνεκφορὰ, δὲν περιορίζεται μόνον στὰ ρήματα κατεσθίω και κατατρώγω. Καὶ ἄλλες λέξεις ποὺ τυχαίνει νὰ ἔχουν τὴν πρόθεση κατὰ ὡς πρῶτο συνθετικὸ και μιὰ προδιάθεση γιὰ μεταφορικὴ χρῆση ἐμπλέκονται μᾶλλον ἠθελημένα σ' αὐτὴ τὴ βρώμικη ἱστορία.

- Νεφ. 177 *κατὰ τῆς τραπέζης καταπάσας λεπτήν τέφραν*
 Εἰρ. 146 *ἐκεῖνο τήρει, μὴ σφαλεῖς καταροῦης*
 Νεφ. 944 *και διανοοῖς κατατοξεύσω*
 Σφῆκ. 713 *οἴμοι, τί ποθ' ὥσπερ νόρκη μου κατὰ τῆς χειρὸς καταλείται*
 Ἀχαρ. 246 *ἴν' ἔτνος καταχέω τουλατήρος τουτουὶ*
 Βάτρ. 1079 *οὐ προαγωγὸς κατέδειξ' οὗτος*
 Ἐκκλ. 826 *κεῦθὸς κατεχρύσου πᾶς ἀνῆρ Εὐριπίδην*
 Ἀποσπ. 921 *μηδὲ γεύεσθ' ἄττ' ἄν ἐντὸς τῆς τραπέζης καταπέση.*

'No, not eaten; rather bolted'. Cf. Ar. Pl. 110-11, Χρ. εἰσι δ' οὐ πάντες κακοί. Πλ. μὰ Δί', ἀλλ' ἀπαξάπαντες, and V.172-3 Φι. οὐχ ὥσπερ γ' ἐγώ. Βδ. μὰ Δί', ἀλλ' ἄμεινον. Bergk's [οὐ] κατέφαγεν; (οὐ) μὰ ... is therefore unnecessary.

Ἡ διόρθωση ὅμως τοῦ Bergk φαίνεται και ἀπὸ ὅσα παρατήρησα πιὸ πάνω ἀναγκαῖα.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ «ΚΟΜΒΕΝΤΟΝ» ΣΕ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΥΣΤΙΚΟΥ

Ἡ ἄρνηση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρου μόλις ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία (11 Μαΐου τοῦ 912) νὰ συνεχίσει νὰ στέλνει στὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων χρήματα καὶ δῶρα ποὺ παρείχε ὁ προκάτοχός του Λέων Στ', εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τοὺς χρονογράφους ὅτι προκάλεσε τὴν ὀργὴ τοῦ Συμεῶν καὶ ἀποτέλεσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴ ρήξη τῶν σχέσεων Βυζαντίου καὶ Βουλγάρων. Οἱ πηγὲς βέβαια δὲ μιλοῦν σαφῶς γιὰ πληρωμὴ φόρου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ γράφουν κάπως ἀόριστα: «Ὁ δὲ ἄρχων Βουλγαρίας Συμεῶν πρέσβεις πρὸς Ἀλέξανδρον ἐξαπέστειλεν περὶ τῆς εἰρήνης, μηνύων ὡς ταύτην ἀσπάζοιτο, καὶ τοῦ φιλοφρονεῖσθαι αὐτὸν καὶ τιμᾶσθαι ὡσπερ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λέοντος»¹. Ἡ ἐντύπωση ὅτι ὑπῆρχε ὑποχρέωση τοῦ Βυζαντίου νὰ καταβάλλει φόρο στοὺς Βουλγάρους ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ἀριθμ. 6 τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ πρὸς τὸν Συμεῶν. Στὴ νεώτερη μάλιστα ἔκδοση τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ ἀπὸ τοὺς R. J. H. Jenkins καὶ L. G. Westerink θεωρήθηκε ὅτι ὁ φόρος αὐτὸς εἶχε καὶ ἰδιαίτερη ὀνομασία: *κομβέντον*².

Τὴν ἐπιστολὴ 6 τὴν ἀπηύθυνε ὁ Πατριάρχης Νικόλαος πρὸς τὸν Συμεῶν πρὶν ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 913 σὲ μιὰ τελευταία προσπάθεια νὰ τὸν ἀποτρέψει ἀπὸ μιὰ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου. Τοῦ προτείνει μάλιστα καὶ τοὺς ἐξῆς ὅρους γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Βυζαντινῶν: «ἔνορκον ἀσφάλειαν γενέσθαι τοῦ μὴ τοὺς Βουλγάρους βλάβην τινὰ Ῥωμαίοις ἐπάγειν μήτε Ῥωμαίους κατὰ Βουλγάρων ἀσύμφορόν τι πράττειν, καὶ τελεῖσθαι μὲν καθὼς ἐξ ἀρχῆς καὶ τὸ λεγόμενον *κομβέντον*, στέλλεσθαι δὲ καὶ τὰ ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς βασιλείας ὡς ἔθος πρὸς σὲ στελλόμενα μέχρι τῆς Δεβελτοῦ — ἐκεῖθεν τε διὰ τῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων κομίζεσθαι πρὸς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀρκεῖσθαι τούτων οὕτω γινομένων καὶ μηδὲν πλέον ἐπιζητεῖν, μηδὲ τὴν τῶν βασιλικῶν ἀνθρώπων πρὸς σὲ ἄφιξίν τε καὶ προσκύνησιν»³.

Στὴν καινούργια ἔκδοση τῶν R. J. H. Jenkins καὶ L. G. Westerink δι-

1. Συν. Θεοφ. (C.B.) 380. 5 κ.έ. - Συν. Γεωργ. Μον. (C.B.) 873. 13 κ.έ. - Ὁ Γ. Κόλιας, Ἡ παρὰ τὸ Βουλγαρόφυγον μάχη καὶ ἡ δῆθεν πολιορκία τῆς Κων/λεως (895), Ἐργεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ 7 (1940) 358-9, ὑποστήριξε ὅτι οἱ ἀνωτέρω πηγὲς ὑπαινίσσονται τὴν «κατ' ἔθος» ἀποστολὴ δῶρων καὶ ὅτι τὸ 896 μετὰ τὴ μάχη στὸ Βουλγαρόφυγο δὲν ὑπῆρξε ὄρος γιὰ τὴν καταβολὴ φόρου ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς.

2. R. J. H. Jenkins - L. G. Westerink, *Nicholas I Patriarch of C/ple. Letters*, [Dumbarton Oaks Texts II= Corpus Fontium Historiae Byzantinae VI], Dumbarton Oaks 1973, σ. 606.

3. Νικ. Μυστ. ἐπιστ. 6 (ἔκδ. Jenkins - Westerink) 27-34. - V. Grumel, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople I*, 2 ἀρ. 643.

νεταί ἡ ἐξῆς μετάφραση (σ. 41): «there shall be a sworn guarantee that the Bulgarians shall do no harm to the Romans nor the Romans do anything to hurt the Bulgarians and the so-called «convention» shall operate as in the beginning and that what is by custom sent to you from the Roman Empire shall be sent as far as Develtos...». Στὴ σελ. 528 ὅπου δίνεται περίληψη τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου λέγεται: «and the usual conventum will be held to your men at Develtos», ἐνῶ στὸν Index σ. 606: κομβέντον: «tribute paid to the Bulgarians by the Empire». Οἱ ἐκδότες λοιπὸν ἐρμηνεύουν τὸ κομβέντον ὡς τὸ φόρο ποὺ ὄφειλαν νὰ πληρώνουν οἱ Βυζαντινοὶ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πιθανὸν μετὰ τὴν εἰρήνη τοῦ 896.

Παλιότερα ὁ V. N. Zlatarski μετέφρασε τὸ ἐπίμαχο σημεῖο: «da süšte-stvuva kako i ponapred tui narečenijat κομβέντον» καὶ ἐρμήνευσε τὸ κομβέντον ὡς sgonor, dogovor = συμφωνία¹. Κατὰ τὴ γνώμη του δηλ. ὁ Νικόλαος Μυστικὸς πρότεινε νὰ τεθεῖ σὲ ἰσχύ συμφωνία εἰρήνης².

Οἱ ἐρμηνεῖες ὅμως αὐτὲς ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ ὅλες τὶς ἄλλες βυζαντινὲς πηγές, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λ. κομβέντον.

Ὅπως ἀπέδειξαν παλιότερα οἱ I. Καλιτσουνάκις³ καὶ G. Moravcsik⁴ ἡ λέξις κομβέντον προέρχεται ἀπὸ τὴ λατινικὴ conventus καὶ σημαίνει συνέλευση, συμβούλιο. Εἰδικὰ μαζὶ μὲ τὴ λέξις σιλέντιον (silentium et conventus) σήμαινε τὴν κοινὴ συνεδρία τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ θείου κοινοσιτωρίου τοῦ αὐτοκράτορα⁵. Μὲ τὶς σημασίες αὐτὲς καὶ μόνον ἀπαντᾷ ἡ λέξις στὶς βυζαντινὲς πηγές μὲ διάφορους τύπους ὅπως κομβέντος, κομβέντος, κόμβενδον, κομβέντιον, κόμβεντον, κομβέντον, κομέντον⁶. Ἀργότερα πῆρε τὴ σημασία τῆς

1. V. N. Zlatarski, Pismata na carigradskaia patriarch Nikolaja Mistika do bŭlgarskija car Simeona. *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i kniionina* 10 (1894) 409 = *Izvori za bŭlgarskata Istorija VIII*, Sofija 1961, σ. 199 καὶ σημ. 1.

2. V. N. Zlatarski, Pismata... 409 σημ. 2 = *Izvori VIII* σ. 199 σημ. 1.

3. I. Καλιτσουνάκις, *Conventus - Κομβένδος - Κουβέντα*. Εἰς μνήμην Σπυριδωνος Λάμπρου, ἐν Ἀθῆναις 1935, σσ. 470-474.

4. G. Moravcsik, Κομέντον - *Pečenezkoe ili russkoe slovo?* *Acta Antiqua Acad. Scient. Hungaricae I*, fasc. 1-2, 225-233 = *Studia Byzantina*, Budapest 1967, 275-282, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία.

5. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντιῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, Ἐν Ἀθῆναις 1952, τ. Ε. Παράρτημα, σ. 108. - I. Καραγιαννόπουλος, *Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος (324-1453)*, Θεσσαλονίκη ἔ.ξ., σ. 165.

6. Π.χ. Ἰω. Λυδός, *De mens.* 1.30: «Ἐδόκει μὲν μηκέτι ἐπ' ἀγορᾶς, ἀλλ' ἐν τῷ παλατίῳ τὴν βουλὴν συνάγεσθαι, τὴν δὲ τοιαύτην σύνοδον κομβέντον ἔθος Ῥωμαίοις καλεῖν, ἀντὶ τοῦ συνέλευσιν». Ἰω. Μαλάλας 102.6, 183.22 κ.έ. «ἐν κομβεντίῳ γὰρ εἰσελθόντος τοῦ Μαλλίωνος Καπιτωλίνου» 371.10 κ.έ. «ἐφόνευσεν ... καὶ Ἀρδαβούριον καὶ Πατρίκιον ... ἐν κομβέντῳ» πρβ. Πασχ. Χρον. C. B. 596.17-20 «ἐν κομβέντῳ». Ἰω. Μαλάλας 438.24 κ.έ.,

συμφωνίας και τῆς συνομιλίας, ἀπ' ὅπου και ἡ νεοελληνικὴ λέξι κομβέντα¹.

Ἡ παρερμηνεία ξεκίνησε προφανῶς ἀπὸ τὸ ρῆμα *τελεῖσθαι*, ποὺ χρησιμοποιεῖται βέβαια γιὰ τὴν πληρωμὴ φόρου ἀλλὰ και τὴ διενέργεια μιᾶς τελετῆς κτλ. Ἐξάλλου σὲ δύο ἄλλες ἐπιστολές του πρὸς τὸν Συμεὼν ὁ Νικόλαος Μυστικὸς χρησιμοποιεῖ κανονικὰ τοὺς ὄρους *φόρος* και *χρυσίου συνεισφορᾶ*², ὅταν κάνει λόγο γιὰ χρηματικὲς παροχὲς πρὸς τοὺς Βουλγάρους.

Ὁ Νικόλαος Μυστικὸς λοιπὸν πρότεινε στὴν ἐπιστ. 6 νὰ συγκαλεῖται ὅπως και στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα Στ' τὸ λεγόμενον κομβέντον, ἡ σύνοδος δηλ. τῶν Βυζαντινῶν και Βουλγάρων πρέσβεων, και νὰ στέλλονται και πάλι στοὺς Βουλγάρους ὅ,τι ὑπῆρχε συνήθεια νὰ στέλνει ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, δηλ. χρυσό, πολύτιμα ὑφάσματα και ἐνδύματα κ.ἄ. Τὸ βάρος τῶν προτάσεων τοῦ Νικολάου βρίσκεται κυρίως στὸν τόπο, ὅπου θὰ γινόταν ἡ παράδοση τοῦ φόρου και τῶν ἄλλων δώρων. Πρότεινε ἡ παράδοση νὰ γίνεται στὴ Δεβελτό, στὰ σύνορα δηλ., και ἀπὸ κεῖ οἱ Βούλγαροι ἀπεσταλμένοι νὰ πηγαίνουν τὰ δῶρα και τὸ φόρο στὸ παλάτι τοῦ Συμεὼν. Ἀποκρούει τὴν ἀπαίτηση τοῦ Βούλγαρου ἡγεμόνα νὰ τοῦ τὰ προσφέρουν οἱ Βυζαντινοὶ στὸ παλάτι του και νὰ τὸν προσκυνοῦν: «καὶ ἀρκεῖσθαι τούτων οὕτω γινομένων και μηδὲν πλέον ἐπιζητεῖν, μηδὲ τὴν τῶν βασιλικῶν ἀνθρώπων πρὸς σὲ ἀφιζίν τε και προσκύνησιν».

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

A. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ - ΖΑΦΡΑΚΑ

494.12 κ.έ. «ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ποιήσας σιλέντιον κόμβεντον κελύει πάντας τοὺς ἄρχοντας εἰσελθεῖν», Θεοφ. 170.8 κ.έ. «Κουάδης ἐκέλευσεν κομβέντον γενέσθαι» 433.18 «κομβέντον ποιήσαντες οἱ Βούλγαροι», Κων. Πορφ., Βασ. τάξ. 422.10 κ.έ. (C.B.) «καὶ ὁψὲ ἐδόθη τὰ μανδάτα σιλέντιον και κομέντον» 433.5 κ.έ. «ἐκέλευσε σιλέντιον και κομέντον», Ehc. de ins. 174.36 κ.έ. «καὶ ἐποίησε σιλέντιον ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς και κόμεντον κελεύσας πάντας τοὺς ἄρχοντας εἰσελθεῖν», Λέων Διάκονος 150.22 «βουλὴν ὁ Σφενδοσθλάβος τῶν ἀρίστων ἐκάθειζεν, ἣν και κομέντον τῇ σφετέρῃ διαλέκτῳ φασίν», Ἰω. Σκυλ. (ἐκδ. Thurn) 460.5 κ.έ. «καὶ στάντες ἐπὶ τῆς ὁδοῦ συμβουλὴν προετίθεσαν, ἥτις παρ' αὐτοῖς κομέντον ὠνόμασται». Βλ. και Λεξικὸ Du Cange λ. κόμβενδος.

1. I. Καλιτσουνάκις, σ. 473, G. Moravcsik, σ. 279, Φ. Κουκουλές, σ. 108.

2. Νικολ. Μυστ. ἐπιστ. 17.158 (Φεβρ. 921) «εἰρήνης σὺν Θεῷ γινομένης, ὃ ἂν βούλη Ῥωμαῖοις ἐπιζητεῖν ἀντὶ τῆς τῶν ὀπλων καταθέσεως, εἴτε γῆν εἴτε φόρους εἴτε τι ἕτερον, ὅτλον ἡμῖν ποιήσον». Ἐπιστ. 27.71 κ.έ. (922/Ἰούν. 923) «εἰρηναῖα πρότεινον, και τὰς ὑπὲρ ὧν ἔπτασαν εἰς σὲ Ῥωμαῖοι ἀποτίσεις· λέγομεν δὲ οἷα και πάλαι προεγράφη, χρυσίου συνεισφορᾶ, ἀργύρου, χρημάτων ἄλλων, τυχὸν και μέρους τινὸς γῆς ἀποκλήρωσιν...».

ON THE CYPRIOT CHRONICLES

P. Schreiner's edition of βραχέα χρονικά reviewed elsewhere in this periodical (see p. 181) is hailed by the reviewer as an excellent edition of these rather dissimilar, from the linguistic point of view, texts. Four of these chronicles are concerned with the island of Cyprus and constitute a group in themselves. The following remarks refer exclusively to this group. The edition of these texts by Schreiner is not altogether satisfactory as it is marred by many trifling blemishes.

Chronicle no. 25.

Κώνων (Κώνων cod.) should be Κόνων since on p. 203, 12, 2 Πτωλεμαῖς (Πτωλεμαῖς cod.) and since other spelling trifles are tacitly corrected. P. 199, 1, 1 ἐχρονίας (ἐνχρονίας cod.) but p. 202, 4, 1 and 5, 1 ἐγχρονίας (ἐνχρονίας cod.).

Chronicle no. 26.

The aspirate in words like ρρέ, ρήξ etc. is superfluous for such recent texts. On p. 202, 2, 1 ἐγχρονίας whereas ἐχρονίας¹ (i.e. in editor's work *Studien zu den Βραχέα χρονικά*, Munich 1967, *Miscellanea Byzantina Monacensia*, Heft. 6). What the codex reads is not clear. Likewise p. 202, 4, 2 μεσίρ Οὔγγε but μεσίρ Οὔγγος¹ without any note in the *apparatus criticus*. Also p. 202, 4, 4 Γκιλιέλμ (and p. 203, 10, 3) but Γκιλιέλμ¹, p. 202, 6, 1 μῆναν but μῆνα¹, p. 202, 6, 4 Λευκωσίας but Λευκοσίας¹! On p. 202, 7, 1 ὁ πανευγενέστατος but <ὁ πανευ>γενέστατος¹ and in line 3 καὶ τῆς Κύπρου ρήξ but καὶ τῆς Κύπρου, τό¹. At p. 203, 12, 1 μηνὶ ματίω ιη', τῆς 40' ἐγχρονίας but Μηνὶ Ματίω ιη', 40' ἐγχρονίας¹. On p. 203, 13, 2 ἐν τῇ χώρᾳ Πάμφω the form occurs elsewhere, e.g. Πάνφω, *REB* 8 (1950) 182 and Πάμ[φω] *ibid.* 184. On p. 203, 14, 2 Λευκουσία but Λευκοσία¹, p. 204, 15, 4 γέγονεν γκουβερνούρης καὶ διοικέτης but γκουβερνούριος¹, the form διοικέτης is very rare (see Em. Kriaras, *Λεξικὸν* etc. s. v. it occurs only once) and the διοικήτης of the manuscript should rather be edited as διοικητής. On p. 204, 17, 5 Λευκουσίας but Λευκοσίας¹.

Chronicle no. 27.

P. 205, 1, 2 κατακλυσιμὸς μέγας ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἐν οἴκῳ κατέβη ποταμὸς μέγας καὶ ἐχάλασε τὸ δίμοιρον τῆς Λευκοσίας, ἦγουν ὀσπίτια etc. the phrase καὶ ἐν οἴκῳ here is embarrassing; one would expect something like πόλει or

Χώρα. Likewise p. 206, 1, 5 ἤπλησεν καὶ κτῆνα πολλὰ (ἤπλησεν cod.) unless ἔπνιξεν pro ἤπλησεν cl. p. 206, 3, 5 καὶ ἐπνίγησαν κτήνη. Κτῆνα and νῆσιν (p. 206, 3, 3 and 4) are wrongly accented, perhaps on account of the writer's awkwardness, for κτηνά and νησίν. On p. 206, 2, 2 ἔσω εἰς Κύπρο should be ἔσσω (ἔσσο cod.) as the Cypriot vernacular demands. The same holds two lines further *i.e.* ἔσσω εἰς τὸ κάστρον. *Ibidem* Κερυνίας (?) where in the *apparatus criticus* is given ... ερανείας Montf. which might perhaps lead to the spelling variation Κερυνείας. P. 206, 2, 5 καὶ παρευθὺς ἔκοψαν τὴν κεφαλὴν τον καὶ ἔρριψάν την εἰς τὸ κάστρον καὶ ἑτέρας πολλὰς καὶ ἔκτεισαν τοὺς πάντας τοῦ κάστρου ἀπ' ἴσον there are three minor points which need comment: τον should become του *i.e.* of the καστελλᾶνος, ἔκτεισαν should be altered to ἔκτειναν¹ unless ἔκτεισαν is an aorist formation occurring elsewhere and ἀπ' ἴσον (ἀπίσον cod.) should be written ἀπίσου (= thereafter, afterwards) from ὀπίσω.

Chronicle no. 28.

P. 208, 1, 2 τὸ ἀρμάτομαν *i.e.* ἀρμάτωμαν (also at p. 209, 3, 2) *ibid.* 3 Κωνσταντίαν *i.e.* Κωσταντίαν, *ibid.* 5 κομάτια *i.e.* κομμάτια. P. 209, 4, 5 καὶ ἔμεινεν ἡ χώρα εὐχαιρα *i.e.* εὐκαιρη. Probably thrice Χώρα (= Nicosia) should be written for χώρα. P. 209, 5, 1-3 ἐξέβην τ*** ὁ πρίντζης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ρηγὸς τῆς Κύπρου, με τοὺς λᾶς τοῦ ἀρμάτ(ομαν καὶ ἐπῆ)γεν κατὰ πρόσωπα τοὺς (Σαρακηνοὺς) should read με τοὺς λᾶς τοῦ ἀρμάτ(ου) where τὸ ἀρματον² (which occurs in the Assizes 226²³, Mach. 426³¹, Boustr. 515) = 'one's weapons', 'one's arms'. This kind of genitive is very characteristic of medieval and modern Cypriot dialect, *e.g.* γεναῖκα τοῦ στόλου τζαὶ τῆς παντρεῖᾶς, 'a woman old enough to dress coquettishly and seek to marry'. Cf. also the expression used by Machairas λᾶς τῶν ἀρμάτων = 'armed soldiers' 8²⁰, 450¹², 630²⁴ (Dawkins). P. 210, 1 read καὶ ἐπῆραν το(ν) *i.e.* the king. *Ibid.* εἰς τὸ Καρ*** supplement εἰς τὸ Κάρ(ιος) or Κάρ(γιος) that is 'to Cairo'. P. 210, 8, 1 read τὸ μεσομέριν instead of τὸ μεσομέρην P. 210, 8, 19 τοὺς Κυπρι(ώ)τας *i.e.* the Cypriot rebels of the countryside, the χωργιάτες of Machairas. P. 210, 9, 3 the supplement in the phrase καὶ ἐχάρησαν ὁ λᾶς ἰλη(μένως?) makes no sense. Then the sentence ἤρτεν (sc. ὁ ρή-

1. Likewise p. 197, 2, 4 from the Chronicle of Jerusalem καὶ τοὺς ἀγόραζον οἱ Ἰουδαῖοι καὶ τοὺς ἔσφαλτον *i.e.* ἔσφαζον.

2. If memory does not deceive me there is also a form ὁ ἀρματος in an akritic song from Cyprus.

γας) με μέγαν χρέος και έβαλαν τους λάς μέγαν (μέγα?) δανεικόν was not understood by the editor who asks whether χάρισμα should be read instead of χρέος. The text is sound as it refers to king Ianus who was taken prisoner by the Mamelukes to Cairo and is now freed for a big sum of money. This ransom-money which was paid by the people¹ is the subject of the sentence and there is no χάρισμα to think about. P. 212, 16, 3 οὐδὲ εἰς τὴν χώρα οὐδὲ εἰς τὰ χωρία: it is clear from the antithesis that Χώρα (= Nicosia) is meant. P. 212, 16, 4 παρ' οὗ εἰς τὴν παραμέρη, εἰς τὴν Κρήτη the correct reading would perhaps be παροῦ ((παρὰ) εἰς τὰ πέρα μέρη? (παροῦ ἤσ τι παραμέρι cod.). The stop after χωρία should be eliminated. Again p. 212, 17, 3 ἐχάλασεν ἡ Ἁγία Σοφία καὶ πολλὰς ἐκκλησίας εἰς τὴν χώρα (= Χώρα), as of the churches destroyed elsewhere mention is made soon after. Then *ibid.* 5 ἐχάλασε καὶ ὁ Σταυρὸς τοῦ Ὀλυμπίου, ὁποῖος ἦταν ἀπὸ εἰς τὸ βουνί, the meaning demands ὁ ποῖος ἦτον ἀπάνω εἰς τὸ βουνί. P. 212, 17, 7 ἡ ἐκκλησία τοῦ Πεντήσχηγν, Πεντασχοίνου is meant and in the next line τοῦ Πεντασχοίνιτου (Πεντησχηγνίτου cod. and editor). P. 212, 18, 2 ἐκατέβαινον (ἐκατέβεννον? cod.), then Μερσινακίου (Μερσικανύου cod. and editor). P. 212, 18, 3 ἀνθρώπους ἔφτειρε (sc. ὁ ποταμός?) καὶ μερικὰ ἄλογα καὶ οὐδὲν ἐμποροῦσα νὰ ράξου (?) καὶ ἐπῆρε τὰ περβόλια τῆς Ἀλαμιννοῦ ὄλα καὶ ἐξέλειψέ τα, where the manuscript reads ἀνθρωπ( ) εντεκα με ροκα ἄλογ( ). Besides the improvement οὐδὲν ἐμποροῦσα(ν) νὰ ράξου(ν) = «they could not cross» (the stream), the v. ἔφτειρε as far as I know is not used in the Cypriot vernacular, whereas the phrase ροκά κτηνά (= 'τὰ ἵπποειδῆ', 'horses') is still in use. Finally ἐξύληψέ τα of the manuscript should be edited as ἐξήλειψέ(ν)τα.

In short the picture which emerges is not clear and leaves something to be desired by the reader. We have several versions of the same text and we do not have the necessary information to decide for ourselves: Two examples are given here:

—Μηνὶ Ματῶ ιθ' ἡμέρα Τετράδη τῆς ,ςψλθ' ἐχρονίας ἐτελιώθησαν διὰ πυρὸς οἱ μοναχοὶ Ἰωάννης Ἀνανίας καὶ Κώνων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. (NEλλ. 15, 1921, 344 from the κατάλοιπα of Sp. Lambros).

Μηνὶ Ματῶ ιθ', ἡμέρα τετράδι τῆς ,ςψλθ' ἐχρονίας, ἐτελειώθησαν διὰ πυρὸς οἱ μοναχοὶ Ἰωάννης, Ἱερεμίας καὶ Κώνων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

1. Cf. C. Spyridakis, *Σύντομος Ἱστορία τῆς Κύπρου*, Nicosia 1972, p. 113-114: «ὁ Ἰανὸς ἐξηγόρασε τὴν ἀπελευθέρωσίν του διὰ τῆς καταβολῆς εἰς τοὺς νικητὰς λύτρων καὶ ἐτησίου φόρου. Ὁ φόρος ἐξηκολούθησε νὰ καταβάλληται εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἀκόμη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν».

'Statt 'Ιερουσίας hat der Text 'Ανανίας. Keiner der namentlich bekannten Märtyrer aber trägt diesen Namen', P. Schreiner, *Studien zu den Βραχέα χρονικά*, p. 209.

μηνὶ ματίῳ ιθ', ἡμέρῃ τετράδι, τῆς ,ςψλθ' ἐχρονίας, ἐτελειώθησαν διὰ πυρὸς οἱ μοναχοὶ 'Ιωαννίκιος καὶ Κώνων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ (2 Κώνων cod.), P. Schreiner, *Die byz. Kleinchroniken*, p. 199,3.

— † Μηνὶ ἰουνίῳ κδ τῆς ρηθείσης ἡγ' ἐγχρονίας ἐστέφθη ρήξ τῆς Κύπρου ὁ πανευγενέστατος ἀτάδελφος αὐτοῦ μεσίρ 'Ερρί † (*NEλλ.* 15, 1921, 160).

† μηνὶ ἰουν(ίῳ) κδ τῆς ρηθεί(σης) κγ' ἐγχρον(ίας) ἐστέφθη ρήξ τῆς Κύπρου ὁ παν/εὐγενέστατ(ος) ἀτάδε(λφος) αὐτοῦ μεσίρ 'Ερρί †, (Al. Turyn, *Codices graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti...* p. 119).

Μηνὶ 'Ιουνίῳ κδ' τῆς ρηθείσης 4γ' ἐγχρονίας ἐστέφθη ρήξ τῆς Κύπρου ὁ πανευγενέστατος ἀτάδελφος αὐτοῦ Μεσίρ 'Ερρί, (P. Schreiner, *Studien...* p. 212).

μηνὶ ἰουνίῳ κδ', τῆς ρηθείσης 4γ' ἐγχρονίας, ἐστέφθη ρήξ τῆς Κύπρου ὁ πανευγενέστατος ἀτάδελφος αὐτοῦ μεσίρ 'Ερρί (P. Schreiner, *Die byz. Kleinchroniken*, p. 203).